

REFİK HALİD KARAY: MEMLEKETİNDEN KENDİNE KENDİNDEN RUHUNA BİR GURBET HİKÂYESİ

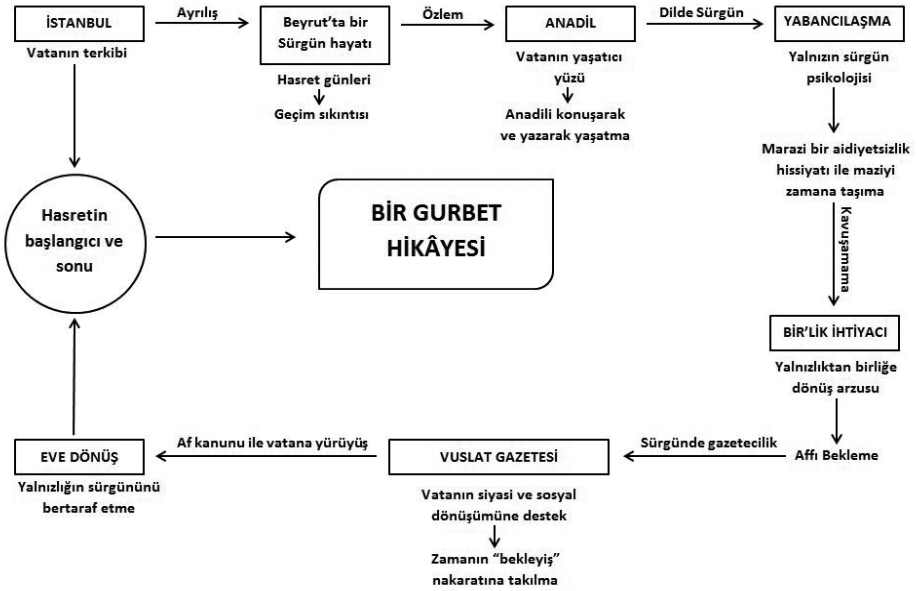
Berna Uslu KAYA

Refik Halid Karay, ömrünün en aydınlık günlerini zifirî bir gurbet hikâyesiyle tamamlamıştır. *Yüzellilikler Listesi* yalnızlığıdır ömrü. İstanbul'dan öteye düşüşüne yandığından değildir sızısı; kendisindeki İstanbul'u yaşayamamasındandır nefes darlığı. Gittiği memleketlere öfkesinden değildir isyanı; ruhindaki memleketten uzağı gurbet saymasındandır. Refik Halid Karay... Gurbet denizinin ateşten deryasında, memleketini anlatan kâğıttan gemilerle yol alan adam. Pierre Loti Vapuru ile Beyrut'a giderken, valizinde yalnızlığını taşıyan...

Refik Halid Karay, Beyrut'a gittiğinde geçim sıkıntıları ile mücadele eder. *Doğru Yol* adlı Türkçe gazete yazılar yazar ama tüm bunlar maddi gücünü toparlamaya yetecek düzeyde değildir. *Doğru Yol* aslında fikir dünyasına uyan bir gazete olmasa da, sırf para kazanmak için makale yazmaya devam eder. Bu sırada ona bambaşka bir kapı aralayacak olan *Vahdet* gazetesinin edebî müdürlüğü teklifini alır. *Vahdet* gazetesini, tamamen millî duygularla kurulmuştur. Refik Halit, mizacına da uygun bulunduğu bu gazete yazılar yazmaya başlar. Bu sırada da maddi durumu iyiden iyiye düzelir. Gazetenin inkılapları desteklemesi de Ankara'nın takdirini kazanmasına vesile olur. Buna rağmen yurda dönüşü beklediği gibi kolay olmayacaktır. Zira Lozan'ın hükümlerine göre, *Yüzellilikler*'in yurda dönmeleri pek de mümkün görünmemektedir. Montrö'de değişime uğrayan maddelerden faydalanarak af yeniden gündeme gelir. Neticede af kanunu çıkar ve Refik Halid Karay 1938'de Hatay'a gelir. Yazarın bundan sonraki ömrü, çok sevdiği İstanbul'unda geçer. Burada *Tan* gazetesinde yazmaya başlar ve *Gurbet Hikâyeleri* de burada tefrika edilir.

Gurbet Hikâyeleri, ayrılığın yazar tabiatına yansıyan izleri ile doludur. Eserinde yurt dışında geçen zamanını ve yurda döndükten sonra hatıralarını anlatan Refik Halit, bir mülteci yalnızlığının terkiğine ulaşmıştır. Memleket hasretini, sürgünün yalnızlığında kaleme alan yazar, özellikle "Eskici", "Zincir", "Akrep", "Köpek" hikâyelerinde ana diline olan özlemin, yabancılaşmanın ve İstanbul ile hülasa et-

tiği vatan özleminin altını çizer. Bu noktada gurbetin ayrılık üçgenini içselleştiren yazar, tarihin gürültülü arka planında vatan aşkının bambaşka bir yanı ile karşımıza çıkar. Sesi, vatanın orta yerinde, ateşli bir kurtuluş mücadelesi için çırpınan temlerden uzaktadır. Bir vicdana haykırdığı çırpınışlar da yoktur kaleminde. Buna rağmen, mücadelenin en ücra köşesinde bizzat memleket aşkının kuşatılmış ruhu derinden hissettirir kendini. Refik Halid Karay, bir yol hikâyesi yazar ömrüne. Başı ve sonu hep İstanbul’unda olan ama kalemi sılada yazan... Aşağıdaki şekil onun gurbet hikâyesini anlamlandırmaktadır.

Yukarıda da işaret ettiğimiz gibi, yazarın İstanbul’dan Beyrut’a gidişi ile sürgün günleri başlar. Bu zorunlu göçün en büyük yoldaşı ise hasrettir. Hasretin ilk durağı ise ana dildir. Yazar, vatanın yaşatıcı yüzü olan dilini konuşarak ve yazarak ruhunda hep diri tutar. Onun “Eskici” adlı hikâyesi küçük bir çocuğun gözünden, dilini konuşmaya duyduğu özlemi anlatır. Hikâyenin kahramanı Hasan, tıpkı kendisi gibi zorunlu bir göçe tabi olmuştur. Vapur rıhtımdan uzaklaşırken, daha Marmara sularında Hasan’ın hasreti şöyle başlar: “Zaten babadan yetim kalan küçük Hasan, anası da ölünce uzak akrabaları ve konu komşusunun yardımıyla halasının yanına, Filistin’in ücra bir kasabasına gönderiliyordu.” (Karay 2015: 14). Bu gönderiliş Hasan için önce dilde hissedeceği yalnızlık ile kendini gösterir. Vapurun uğradığı yerlerden binenleri gördükçe Hasan’ı saran durgunluğun da tek bir sebebi vardır. O da kalanların bilmediği bir dilden konuşmasıdır. Refik Halit, hikâyesine Hasan üzerinden devam etse de, bu noktada kendi yaşadığı ayrılık duygusunu da ortaya koyar. Yazarın için-

deki çocuk, Hasan olarak derin bir sessizliğe gömülmektedir. “*Hasan durgun, tıkanıklık; susuyor, susuyordu. Öyle haftalarca sustu.*” (Karay 2015: 16) Refik Halit de, Hasan da bu gidişte irade göstermiş değildir. Gidişleri, belki de hiç dönemeyecek oluşlarının da göstergesi kabul edilebilir. Zira neşesizliğin ve derin suskunluğun, hatıta tıkanıklığın altında Türkçeye olan özlem vardır. Hikâyenin belki de en trajik kısmı da bundan sonra başlar. Hasan’ın kaldığı eve, bir gün eskici gelir. Hasan’ın eskiciyi seyrettikten sonra, Türkçe konuşması ve eskicinin de ona Türkçe cevap vermesi bir anda sürgünün yalnızlığını bertaraf eder. Burada Türkçe konuşan kişinin bir eskici olarak seçilmesi de manidardır. Karay, eskiciyi son derece derbeder olarak tasvir eder. “*Eskicide saç sakal dağınık, göğüs bağı açık, pantolonu dizlerinden yamalı, dişleri eksik ve suratı sarı, sapsarıydı; gözlerinin akına kadar sarıydı.*” (Karay 2015: 17) Eskicinin bu hastalıklı ve perişan görüntüsünü vatana teşbih eden yazar, sürgün toprağını da cehennem olarak sayar. “*Ne diye düştün bu cehennemin bucağına sen?*” (Karay 2015: 17) Eskicinin Hasan’a sorduğu bu soruda en dikkat çekici noktalardan biri de “düşün” ifadesinin kullanılmasıdır. Buna göre, söz konusu ayrılığın bir “düşüş” olarak anlatılması da, gittikleri yerde yaşanan ruhsal durumu açıkça ortaya koyar. Hasan’ın eskiciyi gördüğü andan itibaren neşeyle konuşması ve ondan ayrılmak istememesi de şöyle anlatılır: “*Asıl konuşan Hasan’dı, altı aydan beri susan Hasan... Durmadan, dinlenmeden, nefes almadan, yanakları sevincinden pembe pembe, dudakları taze, gevrek, billur sesiyle biteviye konuşuyordu.*” (Karay 2015: 18) Refik Halid Karay’ın ana dilini konuşan birini tasvir ederken kullandığı kelimelere dikkat edecek olursak, dilini özgürce konuşamayan insanın konuşma açlığı da ortaya çıkarılır.

Yazarın, “Eskici” hikâyesinde okura derin bir sızıyla takdim ettiği ana dilli özlemi, bu anlamda konuşmanın ihtiyaca tabi oluşu ile de paraleldir. Hasan’ın altı aylık suskunluğunu, durgunluğunu sıyrarak tek itici güç eskicidir. Üstelik görüntüsüne rağmen, çocuğun üzerinde vatan intibasını uyandırır. Hasan, hikâyenin sonunda eskiciden ayrılmak istemez ve hıçkırıklara boğulur. Onun neden ağladığını yazar şu sözle anlatır: “*Bunu işiten çocuk hıçkırıkla hıçkırık ağlamaktadır; bir daha Türkçe konuşacak adam bulamayacağına ağlamaktadır.*” (Karay 2015: 19). Yaşadığı tüm sıkıntılar karşısında metanetini koruyan Hasan için bir daha dilini konuşamayacağını bilmesi ağlama sebebidir. Yazar, bu sesli ve hisli gözyaşlarını yalnız Hasan’dan değil; eskiciden de akıtır. Hikâye, eskicinin gözyaşı ile biter.

Birbirini tanımayan ama vatandan uzakta aynı dili konuşan iki insanın döktüğü gözyaşında, ana diline olan özlemini anlatan Refik Halit, dilindeki bu sürgünlüğün tesiri ile kendini yabancılaşmış hisseder. Yalnızlığın sürgün psikolojisine yansımalarında, marazi bir aidiyetsizlik hissiyatı ile maziyi zamana taşıma iştiağı hâkim olur. Bu nedenle yeniden birliğe karılma, affedilmeyi bekleme süreci başlar. Yazar, “Zincir” hikâyesinde bu bekleyişin ve can sıkıntısının altını çizirken, hikâyenin başında şöyle der:

“Yabancı memleketlerde bir kasabaya sokulup uzun müddet yaşamadaki azabın ne olduğunu bilir misiniz? Beş on gün çarşı sokak gezdikten sonra, tanıdık çehre, alışabileceğiniz yer bulamamaktan bezir, odanıza girer, yalnızlığın içine sinersiniz. (...) Can sıkıntısının bir sesi vardır. Bunu ancak böyle bir zamanda, o gurbet odasında duyarsınız.” (Karay 2015: 37)

Gurbet odasında, eski mobilyaların tahtakurularından çıkan sesteki, gönlüne biriken hasretin sesini duyan yazar, bu deliklerden içeriye sızan tozların insanı iradesiz bırakacağını, hatta çürütmesine sebep olacağını düşünür. İçindeki hasretle köşe penceresinden hayatı seyreden yazar, karşıda komşusunun buldok köpeği ve onun zinciri üzerinden hürriyet ve esaret kavramlarını irdeler. Esareti anlattığı zincir, bu köpeği zapt edebilmek için kullanılmaktadır. Yazar, köpeğin hayata bakışını ise onun görünüşünden edindiği intibalar ile şöyle anlatır: “Komşunun buldoğu suratına, gördüğüm maskelerin en sertini, en titiz gösterişlisini asmıştı. Dünyaya parçalanıp yok edilecek lüzumsuz, zararlı, iğrenç bir şeymiş gibi kin ile anarşist gözü ile bakıyordu.” (Karay 2015: 39). Adının Juju olduğunu öğrendiğimiz köpeğin, zincirle kontrol altına alındığını izleyen yazar, bir gün Juju’nun bu zincirleri kıracağını hayal eder. Hikâyenin ilerleyen bölümlerinde zincirini kıran Juju, bir müddet sonra sahibine döner. Yazar, köpeğin özgürlük karşısındaki bu geri dönüş refleksini, dışarıya uyum sağlayamamış olması ile ilişkilendirerek anlatır. “İki gün sonra Juju’yu zincirlerinde çok sakın gördüm. Demek ki dönmüş veya bulunmuştu ve muhakkak ki daha azılı yerli köpeklerle rast gelmiş, el sillesi tatmış, yersiz, yurtsuz kalmış, Hanya’yı Konya’yı öğrenmiş, açlığı denemiş.” (Karay 2015: 40)

Zincirlerini parçalayan, ama sonrasında yersiz yurtsuz kalan köpeğin tekrar evine dönmesi, hürriyetin evdeki esaret ile kıyaslanması, bu noktada çarpıcıdır. Refik Halit, bir anlamda dışarıdaki sonsuz özgürlüğü, yurttaki zincirlerle eşitler. Yani, hürriyetin cazibesinden çıkan köpeğin, zinciri artık yük saymaması da, gerçek esaretin ruhunda olduğunu gösterir. “Zincir” hikâyesinde, gurbetin bekleyiş günlerini anlatan yazar, hür olduğu sürgününden, tutsağı olduğu yurt hasretini anlatır.

Refik Halid Karay, yukarıda da işaret ettiğimiz gibi İstanbul’u vatanın bir terki-bi sayar. Gurbetteki hikâyelerinin başlangıcı ve sonu burada yatar. Başladığı yerde bitmesini istediği ömrü, İstanbul’un hatıraları ile süslenir. “Akrep” hikâyesi, vatan özleminin İstanbul ile hülâsa edilişidir. Hikâyede İstanbul’u yâd eden Karay, hayal ettiği vatani için şöyle der:

“Uzakta kalanlar için İstanbul’un kaldırımları bozuk değildir, sokaklarda çamur ve süprüntü yoktur; tramvaylarda ve vapurda azap çekilmez. Musluklardan terkos yerine kevser akar, sersemletici lodos ılık bir buse, dişleyici poyrazı bir serin nefestir. Bilhassa çölde onu konuşurken hep beyaz yelkenlerin kayıp gittiğini şurup renkli denizler, avize gibi şıkırdayan pınarlar, çınar ve çitlembik gölgeleri, çilek tarlaları,

fulya bahçeleri, tüy gibi ince kadınlar ve ağızlarından şekerleme kadar tatlı sözler dökülen kızlar görürsünüz.” (Karay 2015: 31)

Ayrılığın İstanbul’a düşen gölgesinde, vatanını cennetten bir köşe olarak hatırlayan yazar, özlemlerine yaşadığı olumsuzluğu dâhil etmez. Yazarın özlemini aşkla çektiği konulardan bahsederken kullandığı kelimeler, romantik bir sevginin yansımaları da sayılır. Bunun yanında yalnızlığı ve gurbet duygusunu anlatırken daha realisttir. “Köpek” hikâyesinde, Osman’ın yalnızlığı ve dış görünüşü ile köpek arasında kurduğu ilişki çarpıcıdır: *“Osman’ın taşlara, topraklara sürtünmekten havı dökülmüş kirli haki ceketiyle, köpeğin aklıktan sertleşmiş seyrekleşmiş kirli postu yan yana geldi; birbirine uydu. Her ikisinde de hasret derecesini bulmuş olan sokulma ihtiyacı çarçabuk ısınmalarına yardım etmişti.”* (Karay 2015: 56)

“Köpek” hikâyesinde, yersiz yurtsuz kalan ve kimsesi olmayan Osman ile köpek arasındaki dostluk bir hâl birliği ile anlatılır. Yalnızlığın karanlığında köpek de olsa onun dostluğuna sığınan Osman, koşulsuz sevdiği köpeğinden ayrılma korkusu ile yaşar. Birbirlerinin yaralarına iyi gelen bu dostlukta, Osman’ın köpeği için yaptığı fedakârlıklar hisli bir gerekçe ile anlatılır: *“Osman bir memleketten bir memlekete geçerken köpeğini yollarda, kâh yürütüyor, kâh koltuğunun altına alıyordu. Yormaktan korkuyordu: ölüverir diye korkuyordu (...) gene tek başına kalmaktan korkuyordu; çilesine katlanıyordu.”* (Karay 2015: 57). Osman’a göre, çilesine böylesine katlandığı ve kaybetmekten korktuğu köpeği de kendisi gibidir. Köpek, olmayacak bir ihtimalle kendi memleketlisidir. Refik Halid Karay, tıpkı “Eskici” ve “Akrep” hikâyesinde olduğu gibi, gurbetteki yalnızlığın boyutunu bir kez daha ortaya koyar. Burada asıl dikkat çekici nokta ise, söz konusu yakınlaşmaların, durup dururken doğan samimi duygularda aynı beslenme kaynaklarının olmasıdır. Bu da şüphesiz, aynı vatanın evladı olma birliğidir.

Vatanından uzakta, ister köpek, isterse insan olsun; kendinden bir parça taşıyan her şeye bağlanma ve onu kaybetme korkusu hâkim olur. “Eskici” hikâyesinde Hasan’ın ilk defa gördüğü eskicinin arkasından ağlaması ile Osman’ın köpeğinden ayrıldıktan sonra ölmesi arasında, güçlü bir bağ göze çarpar. Yazar, sürgündeki hasret süngüsünün yüreklere açtığı sızıyı hafifleten bu dostlukların bitişi, sahici bir terk ediliş ile açıklar.

“Bu köpek de Osman’ın memleketinden nasılsa buralara düşmüştü; o da kendisi gibiydi, yurt hicranı çekiyor, havasına, suyuna, güzelliğine ısınamıyordu. Her şeyi garipsemişti, onun için böyle yulgın, kamburu çıkık, kuyruğu bacaklarının arasında, yaşlı gözliydi. Birbirlerinden hazzedişlerinin sebebi de bir yurt yavrusu, dert ortağı oluşlarıydı. Böyle düşündüğü için köpeğini büsbütün seviyor, onu yabancı ülkelerde tek başına bırakmaktan ürküyordu.” (Karay 2015: 57)

“Eskici” hikâyesinde de karşımıza çıkan ve memleketinden uzakta olmayı “düşüş” addeden ifade burada da vardır. Yazar, tıpkı “Zincir” hikâyesinde olduğu gibi köpek ile arasında kurduğu ilişkiyi vatan özlemi teminde anlatır. Köpeğin gözündeki yaşları, kendi gözündeki yaşlara benzeten Osman’ın köpeği kaybetmekten dolayı ürkmesi, yalnızlığın geldiği son noktayı da gözler önüne serer. Buna göre, yazar bir yurt yavrusu olarak gördüğü köpekte, kendi kimsesizliğini, aidiyetsizliğini hafifletmeye çalışır.

Sonuç olarak, Refik Halid Karay *Gurbet Hikâyeleri*’nde, yalnızlığın özleme karışmış duygularını aktarır okuruna. “Eskici”, “Zincir”, “Akrep” ve “Köpek” hikâyeleri benzer hâlin, bir sürgün psikolojisinin ortak çağrışımları ile beslenmiştir. Öncelikle ana dilini konuşamamakla başlayan sürgün, “Eskici” hikâyesinde derinleştirilir. Bu hikâyenin içselleşmesi ise “Köpek”te olur. “Köpek” hikâyesi, “Eskici”nin devamı gibidir. Adeta, Hasan’dan gözü yaşlı ayrılan eskici, bir köpeğin gözyaşı ile vatanına yükselir. Kutsalın mekânından kovulmayı çağrıştıran “düşüş” ifadeleri ise her iki öyküde aynı ağızdan çıkmış gibi akıvermektedir. Bir kabahat işlediği için buraya düştüğünü söyleyen eskici, “Köpek” hikâyesinde ölen Osman’ın sırtına vurulan dipçikle ölür. “Zincir” hikâyesindeki esaret, “Köpek”te sakin ama marazi bir özgürlüğe dönüşmüştür. “Akrep”te anlatılan cennet İstanbul, düşüşün açık bir göstergesi sayılabilir. Refik Halid Karay, gurbetinin başlangıcını İstanbul’da Marmara’nın sularına gömerken, dönüşün sonunda Marmara’nın dibinden emaneti alır. Affının ardından evine, memleketine, vatanına kısacası cennetine kavuşan Karay, bir daha da kutsalından ayrılmaz. Uzun ömründe, yaşadım sayacağı yirmi yedi yıllık saltanatından bir daha da kovulmaz. Bu nedenle hiç siyasete bulaşmadan, yalnızca kalemine doğan aydınlıkla yaşar.

Kaynak

Refik Halid Karay, *Gurbet Hikâyeleri*, İnkılap Yayınları, İstanbul: 2015.